

Totalitarismus ve XX. století

Československé zkušenosti

Martina Urbanová, Karin Kuhnová

Ve dnech 3.–4. června 1999 se konala mezinárodní interdisciplinární konference, pořádaná katedrou filozofie a občanské výchovy Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Tuto konferenci, konanou v prostorách výše jmenované fakulty na Poříčí č. 9, bylo možné považovat za první konferenci o totalitarismu u nás. Její jednání se soustředila na následující okruhy problematiky:

1. Kulturní, ideový a politický vývoj od 29.9. 1938 do 15.3. 1939
2. Období nacistické okupace
3. Léta 1945 až 1948 – reakce na zkušenost války, otázka kolektivní viny ve vztahu k odsunu sudetských Němců
4. Období po nastolení nové totality a její proměny v letech 1948 až 1968, reformní rok 1968
5. Nástup normalizace a vývoj režimu až po jeho pád v roce 1989, rok 1989 – počátek nového období.

První den konference začínal úvodním programem, věnovaným „Zablokované společnosti – důsledku opomenuté diskuse“. Referující PhDr. Valach upozornil na narůstající nezájem lidí o věci veřejné, na jejich nezájem o budoucnost. „Politickým procesům jako fenoménu totalitarismu“ se věnoval PhDr. Kocourek, jehož příspěvek upozorňoval na nebezpečí manipulace a zideologizování mas. Ve stati „Totalitarismus jako fenomén 20. století“ (přednesl prof. Dokulil) zazněly tyto charakteristiky totality: u moci je jediná strana; strana je nad státem a má misijní poslání; jsou zdůrazňovány tzv. dělnické hodnoty, existuje monopol na sdělovací prostředky; kontrola společnosti se děje psychicky i fyzicky; ideál vůdce (mužství) představuje voják; stát pomocí stranických činitelů určuje vývoj – občan je pouhým přívěskem bez vlastní identity; stranické symboly se stávají symboly státu; strana ovládla rychle stát a vyvíjí tlak navenek – systém hlásá mírumilovnost, ale rozšiřuje teritorium.

Po těchto příspěvcích následovala bohatá diskuse, kde bylo upozorněno například na to, že totalitní systémy se opírají o armádu.

Referující druhého dopoledního bloku se zabývali problematikou: „Autority a totalitárního systému podle Hannah Arendtové“ (referující R. Zabloudil), „Rasismem: příznakem totality?“ (PhDr. Machalová) a „Zápasem filozofie s totalitní ideologií v dobách příprav a průběhu r. 1968“ (PhDr. Prokůpek).

Po těchto tématech následovala opět diskuse, v níž například zaznělo, že na romský problém je třeba nahlížet jako na problém sociální, diskutabilní je i zasahování vlády do problémů mezi občany (př. Maticíni zeď).

Odpolední část byla pro velký počet referujících rozdělena od dvou tematických sekcí.

V sekci A zazněly tyto příspěvky: „Právo v Československu na konci 80. let dvacátého století“, v němž se JUDr. Kuhnová zabývala právem socialistického Československa a specifiky tohoto normativního systému na konci tehdejší společenské situace. Dále se věnovala i tehdejší neexistenci občanské společnosti.

Statí „Sociální kontrola v totalitních a demokratických zemích“ (PhDr. Urbanová) se mimo jiné zabývala i problematikou kontroly společnosti pomocí jazyka.

Po diskusi, která upozornila na problém volby každého jedince a tím zároveň i na odpovědnost, kterou na sebe každý bere, zaznělo téma „O měkké totalitě“. Doc. Vítek provedl jazykovou analýzu pojmů jako totalismus, totalitarismus, měkká totalita a holizmus, odstínil jejich hranice, znaky a projevy.

Následující diskuse proběhla ke specifikám současné mediální manipulace (tzv. měkké totalitě pomocí internetu atd.) a „manipulaci vnitřní pokorou“ k vlastním kořenům.

Další referující, PhDr. Holzer, upozornil na českou cestu definice své vlastní historie mezi léty 1945–1948, v padesátých letech, na konci 60. let a v období takzvané normalizace. V současné společenské situaci shledává absenci plodnější reflexe naší minulosti.

PhDr. Prokůpek obrátil pozornost přítomných k politické situaci Akademie věd v období normalizace. Svým příspěvkem „Normalizace ve filozofii“ upozornil na lidská selhání některých známých postav české filozofie a sociologie a na komisionální

personální selekce v Akademii věd, rovněž tak na otázky mravní odpovědnosti zúčastněných.

Následně navázala diskuse, obrácená k problematice odpovědnosti intelektuální elity v době společenských otřesů.

V pracovní sekci B zazněly příspěvky: „Autonomie Podkarpatské Rusi a její ohlas v československém tisku“ (doc. Vaculík), „Slovensko mezi československou parlamentní demokracií a slovenským štátem“ (doc. Nižňanský), „Filozofické východiská ideologie ľudáctva v diele Štefana Polakoviča“ (doc. Šlosiar) a „Pokusy o odsun tzv. polských okupantů z československého Těšínska v r. 1945–1946“ (PhDr. Pavlíček).

Z dalšího jednacího dne konference (pátek, 4. 6. 1999), přítomně zaujal přednášející PhDr. Hála, který uvedl problematiku „Kolektivní viny jako filozofického problému“. Zahájil ji teoretickým úvodem ke spojování osob ve svazcích, rozlišných z pohledu dobrovolnosti vůle a z toho plynoucí odlišné odpovědnosti za určenou příslušnost. Navázal pohledem na seburčovací právo a vztahové otázky Čechů a českých Němců a na morální odpovědnost českých Němců.

PhDr. Daněk hovořil k tématu poválečného odsunu Němců a o morálním rozměru tohoto problému.

Připojená diskuse se obrátila k mezinárodněprávním otázkám operací proti vnitrostátním kolizím.

Dále pokračoval doc. Gregorovič, který vystoupil k tématu českého fašismu let 1939–1942. Provedl vstup do historie fašistické ideologie a poukázal na její rasistické a antisemitské základy, seznámil přítomné s aktivitami a organizační strukturou fašisticky orientovaných spolků u nás na počátku čtyřicátých let.

PhDr. Podlešák předstoupil s tématem o nacistické genocidě českých a moravských Židů, připomněl norimberské rasové zákony z roku 1935 a násled-

nou válečnou genocidu židovského obyvatelstva. Ve druhé části svého vstupu se zamýšlel nad životem nepočtené židovské komunity asi 24 000 českých Židů po druhé světové válce a nad otázkami vztahu tehdy vládnoucí ideologie k antisemitským momentům. Označil český postoj k židovské komunitě jako pasivní a vzpomněl na normalizační aktivity českých tiskovin v 70. letech proti „semitismu“. V návaznosti na to následná diskuse směřovala k některým protitolerantním proudům (např. uvnitř katolické církve).

Se závěrečným příspěvkem vystoupila doc. Smausová (Saarbrücken). Zabývala se vztahem mezi totalitou a současným fundamentalismem, který se dnes dle jejího názoru v České republice dá zaznamenat. Jeho projevy spatřuje jednak v určité „biologizaci dějin“ – to je v postoji, který vyzdvihuje rigidní „naturální zákonitosti“, a také v „historizujícím“ postoji, který je jistou apologetikou na minulé doby. Těmto postojům je možno rozumět jako společenským obranným mechanismům. Doc. Smausová v této souvislosti upozornila na nebezpečí nového sociálního darwinismu. Za podhoubí fundamentalismu považuje mýtus o bezkonfliktnosti minula a z toho pramenící nebezpečí idealizace totality.

Konference byla charakterizována snahou inovativním způsobem analyzovat a interpretovat proměny totality ve dvacátém století. Pracovní okruhy byly pojaty živým a netradičním způsobem, značný prostor byl věnován komparaci názorů. Uvedené setkání kladlo velký důraz na pojmenování problémů, zasluhujících si kritické zhodnocení. Projevilo se to nejen v hodnotě přednesených materiálů, ale také v plodnosti proběhnuvší diskuse.

Na konferenci se setkali filozofové, pedagogové, historikové a specialisté dalších společenských věd, což umožnilo podívat se na problematiku totalitarismu komplexně, postihnout jeho genezi, strukturu a vývoj.